

Powołana przez Zarząd Cywilny policja miejska organizowana była pod kierunkiem instruktora z Warszawy, komisarza Władysława Dąbrowskiego. Letnia ofensywa wojsk rosyjskich zmusiła do zaprzestania prac organizacyjnych. W dniu 26 lipca 1919 r. Rada Najwyższa konferencji pokojowej w Paryżu zatwierdziła projekt rozgraniczenia Polski i Litwy wzdłuż tzw. linii Focha, dzielącej Suwalszczyznę według zasady etnicznej, pozostawiającej Wilno po stronie polskiej. Po ewakuacji w połowie sierpnia z rejonu Suwałk wojsk niemieckich, na terenach tych pojawiły się jednostki litewskie. W Sejnach wybuchło antylitewskie powstanie, wsparte przez wojska polskie. W wyniku podjętych działań, pod kontrolą Polaków znalazła się południowo-wschodnia część spornego obszaru. Wznowione pod koniec września rokowania polsko-radzieckie przeniesiono z Mińska do Rygi. W ich trakcie J. Piłsudski zdecydował się podjąć akcję na Wileńszczyźnie. W pościgu za wojskami bolszewickimi armia polska weszła na początku października w styczność z oddziałami litewskimi w tym rejonie. W wyniku rozmów Delegacji Rządu Polskiego na konferencji w Suwałkach w dniach 30 września – 7 października 1920 r., strony zgodziły się na następującą umowę: ustalono tymczasową linię demarkacyjną, która pozostawiała Wilno po stronie litewskiej, oprócz tego uzgodniono warunki zaprzestania działań bojowych, sposób przejazdu przez stację Orany oraz sprawę wymiany jeńców wojennych⁶. Zerwanie umowy suwalskiej przez akcję gen. Żeligowskiego wywołało powszechne oburzenie władz litewskich. W dniu 9 października dywizja gen. Żeligowskiego wkroczyła do Wilna, wypierając z niego słabe oddziały litewskie. Po opanowaniu Wileńszczyzny gen. Żeligowski ogłosił utworzenie Litwy Środkowej jako niezależnego państwa. Władzę zwierzchnią objął sam Żeligowski, a do pomocy powołał Tymczasową Komisję Rządzącą pod przewodnictwem Witolda Abramowicza, w ramach której powołano 11 departamentów. O przyszłości tego tworu państwowego miał zdecydować wybrany przez ludność Sejm. Terytorium Litwy Środkowej obejmowało granice ustalone w traktacie litewsko-bolszewickim z 12 lipca 1920 r. oraz linię demarkacyjną polsko-litewską z czerw-

Dzieje Polski 1918–1939, wybór materiałów źródłowych, red. i oprac. Władysław A. Serczyk, Kraków 1990, s. 60–61.

⁶ Umowa między Polska a Litwą w sprawie ustanowienia tymczasowego *modus vivendi*, aż do ostatecznego uregulowania stosunków między obu państwami; Suwałki, 7 października 1920 r., [w:] *Dzieje Polski 1918–1939, wybór materiałów źródłowych*, red. i oprac. Władysław A. Serczyk, Kraków 1990, s. 128–130; B. Kayzer, P. Majer, Z. Siemak, *Historia służb policyjnych na ziemiach polskich*, Szczepiwo 1995, s. 63–64; W. Roszkowski, op. cit., s. 66–67, 89–90; J. Osica, op. cit., s. 68.

ca 1920 r.⁷ Obszar Litwy Środkowej podzielono na powiaty, gminy oraz sołectwa. Wyznaczono kompetencje i zakres władz cywilnych na tym terenie. Wskutek dłuższego rozprężenia administracyjnego utrzymanie praworządności nie było zadaniem łatwym. Dochodziło do licznych wypadków terrorku, samowoli administracyjnej, zarówno ze strony urzędów cywilnych, jak i wojskowych⁸.

W składzie powołanej Tymczasowej Komisji Rządzącej znalazł się Wydział Bezpieczeństwa Publicznego z płk Lissowskim na czele. Wydział przystąpił do werbunku oraz organizowania policji, wzorując się całkowicie na Policji Państwowej. Płk Lissowski nie posiadał odpowiedniej liczby funkcjonariuszy ani właściwych zapasów broni oraz umundurowania, wobec czego, jak pisano wówczas, spotykało się na Litwie „uzbrojonych oberwańców z legitymacjami stójkowego”. Oprócz żandarmerii i Policji na obszarze Litwy Środkowej działała niezależnie Straż Bezpieczeństwa, co pogłębiało tylko istniejący nieład na płaszczyźnie bezpieczeństwa. W okresie tym Litwa Środkowa była „istnym rajem” dla różnego typu przestępców. W krótkim okresie zaczęły funkcjonować komendy miast Wilna, powiatowe w Wilnie, Święcianach, Oszmianie oraz komisariaty w Wilnie. Rok 1921 przyniósł następne zmiany w strukturze aparatu bezpieczeństwa. Z Komendy Głównej Policji Państwowej w Warszawie przyjechali do Wilna instruktorzy: Czesław Grabowski oraz Henryk Sikorski. Po ustąpieniu pułkownika Lissowskiego ze stanowiska naczelnika Wydziału, jego następcą został ówczesny podinspektor Czesław Grabowski. W dniu 21 lutego 1921 r. przemianowano Wydział Bezpieczeństwa Publicznego na Komendę Główną Policji Państwowej Litwy Środkowej. Kilka dni później, 26 lutego 1921 r. utworzono oddzielny pion policji, służbę śledczą z Urzędem Śledczym w Wilnie oraz ekspozyturami I, II, III rzędu w terenie. Komenda Główna Policji Państwowej Litwy Środkowej funkcjonowała jako wydział

⁷ J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990, s. 286; J. Osica, op. cit., s. 68; Dekret gen. L. Żeligowskiego, dotyczący organizacji władzy na Litwie; Wilno, 12 października 1920 r. [w:] *Dzieje Polski 1918–1939, wybór materiałów źródłowych*, red. i oprac. Władysław A. Serczyk, Kraków 1990, s. 130; B. Makowski, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa 1986, s. 32; P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996, s. 187.

⁸ B. Makowski, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa 1986, s. 32; Z. Krajewski, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin 1996, s. 52–53; B. Kolarz, *Ustrój Litwy Środkowej w latach 1920–1922*, Gdańsk 2004, s. 89; szerzej na temat administracji Litwy Środkowej: P. Miškinis, *Vilniaus krašto valdymas ir teismai buržuazimės Lenkijos valdymo metais (1919–1922 m.)*, [w:] *Buržuazijos diktatūros Lietuvoje valstybiniai teisiniai aspektai (konferencijos medžiaga)*, Vilnius 1976.

specjalny Departamentu Spraw Wewnętrznych TKR. W skład KG wchodził: komendant główny, jego zastępca, naczelnicy działów, urzędnicy inspekcyjni, działy (administracyjny, gospodarczy i rejestracyjno-śledczy) oraz szkoły dla funkcjonariuszy PP. Istotnym wydarzeniem było powołanie w czerwcu 1921 r. przy Departamencie Spraw Wewnętrznych Litwy Środkowej Urzędu Policji Politycznej „do walki ze szpiegostwem, komunizmem, akcjami przeciwpaństwowymi”. Oprócz tego zreorganizowano Komendę Główną w kierunku jej decentralizacji, zwiększając samodzielność komend powiatowych. Jednocześnie dokonano zmian kadrowych w policji wileńskiej, mających na celu usunięcie z jej szeregów funkcjonariuszy bez odpowiednich kwalifikacji. Ostatecznie, w dniu 14 września 1921 r. na podstawie rozporządzenia dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych, wprowadzono w życie ogólne przepisy o organizacji Policji Państwowej Litwy Środkowej, będące końcowym etapem pracy przygotowującej do unifikacji policji wileńskiej z policją ogólnopaństwową⁹.

W wyniku podjętej przez Sejm w Wilnie uchwały w dniu 20 lutego 1922 r. o przyłączeniu Litwy Środkowej do Polski, Sejm Ustawodawczy RP ustawą z 6 kwietnia 1922 r. przyłączył do Polski Ziemię Wileńską, a mianowicie powiaty: wileński, oszmiański, święciański, trocki i brasławski, a także powiaty: dziśnieński, duniłowiczowski i wilejski wyłączone z województwa nowogródzkiego. Na obszar Ziemi Wileńskiej rozciągnięto moc obowiązującą:

- Konstytucji z 17 marca 1921 r., ustawy przechodniej z dn. 18 maja 1921 r. do Ustawy Konstytucyjnej z dnia 17 marca 1921 r. w sprawie tymczasowej organizacji władzy zwierzchniej Rzeczypospolitej wraz z uchwałą Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r.;
- Ustawy z 20 stycznia 1920 r. o obywatelstwie Państwa Polskiego;
- Ustawy z dnia 31 lipca 1919 r. w sprawie wydawania Dziennika Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.

Władzę II instancji z uprawnieniami wojewody piastował delegat rządu na Ziemię Wileńską¹⁰.

⁹ B. Kayzer, P. Majer, Z. Siemak, op. cit., s. 63–64.; A. Misiuk, op. cit., s. 43–44.; Z. Krajewski, op. cit., s. 55; B. Kolarz, op. cit., s. 111; M. Mączyński, *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej*, Kraków 1997, s. 30; szerzej: P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997.

¹⁰ Uchwała Sejmu Ustawodawczego z dnia 24 marca 1922 r. o objęciu władzy państwowej w Ziemi Wileńskiej przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. RP, 1922, nr 20, poz. 162; Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 r. o objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską, Dz.U. RP, 1922, nr 26, poz. 213.

Następnie rozporządzeniem Rady Ministrów z 25 lipca 1922 r. rozciągnięto moc obowiązującą ustawy z dnia 24 lipca 1919 r. o Policji Państwowej na obszar miasta Wilna oraz powiatów: wileńskiego, oszmiańskiego, święciańskiego i trockiego¹¹. Z dniem 1 lipca 1922 r. na obszar ten wprowadzono organizację Policji Państwowej. Ustanowiono Komendę Okręgową Policji Państwowej w Wilnie, której oprócz powiatów: wileńskiego, oszmiańskiego, święciańskiego i trockiego, podporządkowane zostały powiaty: brasławski, dziśnieński, duniłowiczowski i wilejski. Jednocześnie powiaty te wyłączono z kompetencji Komendy Okręgowej Policji Państwowej w Nowogródku. Dotychczasowe organy państwowej służby bezpieczeństwa wcielono do Policji Państwowej. Wyższych i niższych funkcjonariuszy przyjęto na etat Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Na tereny te rozciągnięto moc obowiązującą wszystkich rozporządzeń, przepisów i instrukcji, wydanych na podstawie ustawy o Policji Państwowej przez Ministra Spraw Wewnętrznych¹².

Komendanci PP Okręgu XVI wileńskiego

Czesław Grabowski	1922–1923
Bronisław Paszałowicz	1923–1930
Wiktor Ludwikowski	1930–1931
Eugeniusz Konopka	1931–1935
Alojzy Buczyński	1935–1936
Antoni Jacyna	1936–1939

Źródło: M. Mączyński, *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej*, Kraków 1997, s. 50, 198; A. Misiuk, *Policja Państwowa 1919–1939*, Warszawa 1996, s. 249.

Komenda PP XVI Okręgu kierowana była w latach 1922–1923 przez inspektora Czesława Grabowskiego. W okresie tym składała się z trzech działów:

¹¹ Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 25 lipca 1922 r. w przedmiocie rozciągnięcia mocy obowiązującej ustawy z dnia 24 lipca 1919 r. o policji państwowej na obszar miasta Wilna i powiatów: wileńskiego, oszmiańskiego, święciańskiego i trockiego, Dz.U. RP, 1922, nr 62, poz. 554.

¹² Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 26 lipca 1922 r. w przedmiocie wprowadzenia organizacji policji państwowej na obszar Ziemi Wileńskiej, Dz.U. RP, 1922, nr 62, poz. 560; Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 26 lipca 1922 r. w przedmiocie organizacji policji państwowej na Ziemi Wileńskiej, Dz.U. RP, 1922, nr 62, poz. 561.

- I administracyjnego (pierwszy kierownik Władysław Małysa), składającego się z referatu administracyjnego, osobowego i dyscyplinarnego;
- II gospodarczego (pierwszy kierownik Zygmunt Rymkiewicz), dzielący się na referaty: techniczny, intendenturę i kasę;
- III śledczego (pierwszy kierownik Jan Janczewski)¹³.

Przejęcie organów bezpieczeństwa funkcjonujących na obszarze Wileńszczyzny na etat oraz bezpośredni nad nimi nadzór MSW zamyka proces zjednoczenia Policji Państwowej¹⁴.

Włączenie Ziemi Wileńskiej do Polski w 1922 r. spotkało się z protestami m.in. Anglii, Francji, Włoch oraz Japonii. Mimo wszystko 15 marca 1923 r. uznano wschodnie granice II Rzeczypospolitej i przyznano Polsce Wilno z Ziemią Wileńską. Późniejszy protest władz litewskich nie przyniósł skutku, ponieważ nowa konferencja ambasadorów 3 grudnia 1924 r. oświadczyła, że nie ma zamiaru wszczynać dyskusji nad sprawą granicy polsko-litewskiej¹⁵.

Zgodnie z ustawą z 24 lipca 1919 r. Rzeczpospolita podzielona była na Okręgi Policyjne, stanowiące drugą instancję władzy policyjnej (władza policyjna w okręgu pokrywała się z terytorium województwa). Zgodnie z przyjętym podziałem terytorialnym powołano: okręgowe komendy PP, w powiatach – powiatowe komendy PP, a w gminach – posterunki i komisarjaty. Ustanowiono również urzędy policyjne w miastach wydzielonych, stanowiących samodzielną jednostkę administracyjną. Komendy te zorganizowane były na prawach powiatowych organów policyjnych. Nadano im miano „komendy Policji Państwowej miasta”. W 1921 roku było 12 tego typu urzędów w: Łodzi, Lublinie, Krakowie, Lwowie, Stanisławowie, Poznaniu, Bydgoszczy, Toruniu, Grudziądzu, Łucku, Wilnie i Królewskiej Hucie. W 1924 r. pozostało jedynie siedem „miejskich” komend: w Łodzi, Krakowie, Lwowie, Bydgoszczy, Grudziądzu, Wilnie i Królewskiej Hucie¹⁶.

Okręg wileński początkowo tworzyły trzy komendy powiatowe: w Wilnie, Oszmianie, Święcianach oraz miejska w Wilnie. W momencie przyłączenia ziem Litwy Środkowej do Rzeczypospolitej, obszar ten znacznie się powiększył o cztery komendy powiatowe okręgu nowogródzkiego (braśawska, dziśnieńska, wilejska i duniłowiczowska). W okresie tym funk-

¹³ A. Misiuk, op. cit., s. 45, 249.

¹⁴ M. Mączyński, op. cit., s. 30.

¹⁵ J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990, s. 299.

¹⁶ Ustawa o Policji Państwowej z dnia 24 lipca 1919 roku, *Dziennik Praw Państwa Polskiego* 1919, nr 61, poz. 363; A. Misiuk, op. cit., s. 196; 199.

cjonowało: dziewięć komisariatów (siedem w Wilnie, po jednym w Wilejce i Świącianach), 109 posterunków oraz 23 kompanie graniczne. W wyniku reorganizacji siedziby komend powiatowych w Dziśnie i Duniłowiczach przeniesiono do Postaw oraz Głębokich dodatkowo utworzono nową komendę PP w Mołodecznie¹⁷.

Nieustanne zagrożenie kresów wschodnich działalnością antypaństwową oraz dywersyjną, inspirowane przez Rosję powodowało, że Policja Państwowa aktywnie uczestniczyła w ochronie granic w latach 1923–1924. W dniu 1 lipca 1923 r. PP objęła obowiązki ochrony granicy od batalionów celnych, podporządkowanych ministrowi skarbu. Do zadania tego na granicy wschodniej odkomenderowano około 10 tys. funkcjonariuszy, z czego do okręgu policyjnego wileńskiego wyznaczono 3300 funkcjonariuszy. Na obszarze tym wyznaczono sieć kompanii policji granicznej, podzielonych na posterunki. Każda z kompanii składała się z 60–150 funkcjonariuszy, liczba ta uzależniona była od długości ochranianego odcinka. Praktyka wykazała, że organy policyjne nie były odpowiednio przygotowane do pełnienia tego rodzaju służby. W związku z tym pilną sprawą była reorganizacja, mająca za zadanie powołanie specjalistycznej formacji do ochrony granicy wschodniej. Działający od 1924 r. Korpus Ochrony Pogranicza przejął w listopadzie zakres obowiązków od organów Policji Państwowej. Podczas zjazdu starostów województwa wileńskiego (14–16 grudnia 1926 r.) starosta powiatu wileńsko-trockiego wyrażał zadowolenie z dobrej współpracy miejscowej władzy administracyjnej z Korpusem Ochrony Pogranicza, czego efektem była prawidłowa ochrona granicy państwowej na odcinku wileńsko-trockim¹⁸.

W związku z ciągłymi niepokojami na wschodnich terenach Polski, we wrześniu 1924 r. generał Rydz-Śmigły objął kierownictwo nad akcją zwalczania ruchu partyzanckiego w województwach: białostockim, nowogródzkim, poleskim oraz w okręgu administracyjnym wileńskim, a generał Jan Romer w województwach: wołyńskim, tarnopolskim oraz stanisławowskim. Upoważniono ich do wydawania w imieniu MSW władzom administracyjnym szczebla wojewódzkiego i powiatowego zarządzeń w zakresie

¹⁷ A. Misiuk, op. cit., 249–250.

¹⁸ A. Misiuk, op. cit., s. 208–209; Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie (dalej MSW), sygn. 125, Protokół zjazdu starostów z województwa wileńskiego z 14–16 grudnia 1926 r. Funkcję przewodniczącego pełnił wojewoda wileński Władysław Raczkiewicz, a przedstawicielem z ramienia MSW był Główny Inspektor Administracji Stanisław Twardo.

spraw bezpieczeństwa i spokoju publicznego¹⁹. Wcześniej, bo już 3 czerwca 1924 r. minister spraw wewnętrznych Z. Hübner delegował szefa pomorskiej defensywy Mieczysława Lissowskiego na okres 6 tygodni do Inspektora Armii gen. Śmigłego. Zadaniem Lissowskiego była organizacja wywiadu dla opanowania i przeciwdziałania szerzącej się akcji dywersyjnej na terytorium Wileńszczyzny. Przez ten czas M. Lissowski urzędował w Wilnie²⁰. Z zachowanych źródeł wiadomo, że Lissowski przebywał służbowo w Wilnie jeszcze w listopadzie 1925 r. Wzbudziło to spore zainteresowanie komisarza Fryderyka Sowy z gdańskiego Prezydium Policji, gdyż inwigilowanemu przez gdańskich konfidentów Lissowskiemu udało się zgubić swoich „opiekunów”²¹.

Jednym z licznych przykładów świadczących o specyficznej sytuacji w Okręgu Wileńskim było uprowadzenie posterunkowego Filipa Osiaka z 33 Kompanii Policji Granicznej w Radoszkowiczach. Funkcjonariusz ten pełniąc służbę na posterunku granicznym nr 1 „Bakszty–Wielkie” w dniu 20 września 1924 r. między godziną 8 a 16 został prawdopodobnie uprowadzony przez straż bolszewicką podczas pełnienia służby. Prowadzone dochodzenie ujawniło, że posterunkowy Osiak schwytyany został w związku z zatrzymaniem Ernesta Enrejeida, będącego prawdopodobnie współpracownikiem grupy operacyjnej (Sotrudnik Koperatiwnej Grupy)²².

Szczególne miejsce w zadaniach Policji Politycznej zajmował nadzór nad mniejszościami narodowymi, albowiem różne organizacje separatystyczne, nacjonalistyczne, a także obce służby wywiadowcze za ich pośrednictwem prowadziły działalność wywiadowczą. W związku z tym w 1925 r.

¹⁹ B. Makowski, op. cit., s. 44.

²⁰ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej APB), Okręgowa Komenda Policji Państwowej w Toruniu (dalej OKPP w Toruniu), sygn., 37; Delegacja Mieczysława Lissowskiego była potwierdzeniem jego wysokich kwalifikacji, dobrej organizacji pomorskiego wywiadu oraz skuteczności w zwalczaniu działalności antypaństwowej oraz dywersyjnej na Pomorzu. Nie był to pierwszy wyjazd M. Lissowskiego na tereny wschodnie, bowiem w marcu 1922 r. delegowany został do Okręgu Wileńskiego w celu likwidacji band dywersyjnych.

²¹ APB, OKPP w Toruniu, sygn., 50, Według raportu wywiadowcy nr 2692 z 9 XI 1925 r. komisarz Sowa pytał telefonicznie redaktora „Gazety Gdańskiej” Przybyszewskiego, czy Lissowski z Torunia jest jeszcze w Gdańsku, na co Przybyszewski odpowiedział, że nie wie. Według wywiadowcy policja gdańska została umiejętnie wprowadzona w błąd, ponieważ Lissowski przebywał już od 8 dni służbowo w Wilnie; Fryderyk Sowa (ur. 12 września 1896 r. w Wysokiej, pow. działdowski), podporucznik armii niemieckiej, obywatel polski, dezerterski z wojska polskiego, w 1920 r. przeszedł na służbę w gdańskiej policji, wg H. Kocpyk, *Niemiecka działalność wywiadowcza na Pomorzu w latach 1920–1933*, Gdańsk 1970, s. 96.

²² AAN, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Wilnie (dalej KW PP w Wilnie), sygn., 3, Pismo KPP XVI Okręgu w Wilnie z 20 września 1924 r.

utworzono przy niektórych Okręgowych Urzędach Policji Politycznej tzw. centrale narodowościowe:

- ds. białorusko-litewskich w Wilnie;
- ds. niemieckich w Toruniu;
- ds. ukraińskich we Lwowie;
- ds. żydowskich – Wydział V KG PP.

W 1926 r. funkcjonowało w całym kraju 16 Okręgowych Urzędów Policji Politycznej oraz 63 Ekspozytury. W województwie wileńskim działało 6 Ekspozytur Policji Politycznej²³.

Działalność niektórych Ekspozytur Policji Politycznej na terenie Okręgu Administracyjnego Wileńskiego pozostawiała wiele do życzenia. Z różnych źródeł informowano, że w Ekspozyturach brak było odpowiedniego wyszkolenia oraz właściwej kadry wywiadowczej. Ujemnie na ich działalności odbijał się brak planu pracy. Mając to na uwadze polecono starostom bliższe zainteresowanie się działalnością podległych EPP w powiatach dziśnieńskim, duniłowickim i wilejskim. Według Wydziału Bezpieczeństwa Urzędu Delegatury Rządu w Wilnie starostowie, wchodząc bliżej w działalność podległych Ekspozytur Policji Politycznej, mieli koordynować całość akcji, udzielając kierownikom konkretnych wskazówek oraz zadań do wykonania przez organa Policji Politycznej. Praca organów Policji Politycznej wobec specyficznych warunków na terenie Okręgu Administracyjnego Wileńskiego nie mogła opierać się na funkcjonariuszach Policji Politycznej, ponieważ rekrutacja ich spośród miejscowej ludności była bardzo utrudniona. Wywiadowcy pracujący w terenie dekonspirowali się wśród ludności białoruskiej niedostosowanym do sytuacji wyglądem, a przede wszystkim brakiem znajomości miejscowego języka. W związku z tym pracę wywiadowczą oparto głównie na szeroko rozgałęzionej sieci konfidentów²⁴.

Siec wywiadowcza została zorganizowana w ten sposób, ażeby Policja Polityczna i starostowie posiadali konfidentów na terenie każdej gminy, w łonie każdego zrzeszenia lub organizacji. Istniejący fundusz dyspozycyjny miał być znacznie powiększony i udzielany za pośrednictwem Okręgowego Urzędu Policji Politycznej wszystkim Ekspozyturom. Każdy z jej kierowników rozliczał się osobiście przed naczelnikiem OUPP. Jednocześnie zobowiązano kierowników ekspozytur do informowania starostów o sposobie dysponowania przyznanym im funduszem dyspozycyjnym. Staro-

²³ A. Misiuk, op. cit., s. 278–279.

²⁴ AAN, KW PP w Wilnie, sygn., 3, Pismo Urzędu Delegatury Rządu w Wilnie do Starostów i Naczelnika OUPP w Wilnie z 25 listopada 1924 r.

stowie posiadali również osobne środki finansowe na cele wywiadowcze i mogli rozdysponowywać je według własnego uznania. Przydzielano odpowiednie fundusze kierownikom ekspozytur Policji Politycznej lub osobiście opłacano własnych konfidentów. Z funduszu tego starostowie rozliczali się raz w miesiącu przed Delegatem Rządu (Władysławem Raczkiewiczem). Jednocześnie zobowiązano Naczelnika Okręgowego Urzędu Policji Politycznej do odpowiedniego koordynowania wywiadu prowadzonego przez poszczególne Ekspozyтуры Policji Politycznej. W tym celu odpowiednie wskazówki miały być udzielane dla planowanej pracy wywiadowczej, w myśl dyrektyw otrzymanych od Delegata Rządu lub naczelnika Wydziału Bezpieczeństwa Delegata Rządu. Materiał informacyjny z całego terenu uzyskany drogą wywiadowczą miał być zawczasu podawany do wiadomości poszczególnych ekspozytur²⁵.

Swoją wkład w działalność oraz rozwój wileńskiej defensywy miało województwo pomorskie. Mianowicie na początku 1925 r. przeniesiony został do OUPP w Wilnie zastępca naczelnika OUPP w Toruniu, komisarz Alfons Nowakowski. W jego miejsce powołano podkomisarza służby śledczej Lucjana Gałczyńskiego, który objął jednocześnie funkcję zastępcy naczelnika OUPP w Toruniu, a także kierownika referatu II. Jednakże wiele dochodzeń, zapoczątkowanych przez komisarza Nowakowskiego w czasie pełnienia funkcji w OUPP w Toruniu, skłaniało go do licznych wizyt na Pomorzu. W listopadzie 1925 r. szef pomorskiej Policji Politycznej Mieczysław Lissowski prosił o delegowanie komisarza Nowakowskiego na kilka dni w celu udzielenia pewnych informacji²⁶.

Delegowanie Nowakowskiego na teren Wileńszczyzny miało prawdopodobnie związek ze skandalem publicznym mającym miejsce na początku 1925 r. Wskutek nadużyć władzy oraz przestępstw kryminalnych (pobieranie i wymuszanie łapówek) wydano dyscyplinarnie z szeregów PP: komendanta PP miasta Wilna podinspektora Z. Tołpyho, kierownika Ekspozyтуры Śledczej w Wilnie nadkomisarza Anatola Pawłowicza oraz kierownika jednego z komisariatów, komisarza Szolca²⁷.

²⁵ AAN, KW PP w Wilnie, sygn. 3; Początkowo siedziba OUPP w Wilnie mieściła się przy ulicy Dominikańskiej 5, następnie w dniu 5 sierpnia 1925 roku przeniesiona została do gmachu Urzędu Delegata Rządu ul. Marii Magdaleny 2.

²⁶ APB, OKPP w Toruniu, sygn. 50, Pismo naczelnika OUPP w Toruniu do KG PP z 9 lutego 1925 r.; Telefonogram M. Lissowskiego do OUPP w Wilnie z 29 IX 1925 r. Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie, Urząd Delegata Rządu Ziemi Wileńskiej – Urząd Wojewódzki Wileński, Fond 51, Apyraśas 7, Była 105 – Wykaz imienny funkcjonariuszy PP województwa wileńskiego za miesiąc sierpień i listopad 1926 r.

²⁷ A. Misiuk, op. cit., s. 250.

W pierwszej połowie lat 20-tych Okręg Wileński, obok okręgów PP Tarnopolskiego, Nowogródzkiego i Poleskiego, należał do najbezpieczniejszych regionów w II Rzeczypospolitej. Biorąc pod uwagę wszystkie okręgi policyjne (porównanie w oparciu o dane ze stycznia 1924 r.), najwięcej przestępstw zanotowano w Okręgu III PP Kieleckim: 15 113 z czego wykrytych zostało 14 614 oraz w Okręgu VIII PP Lwowskim: 14 936 przestępstw zameldowanych przy 14 553 wykrytych. Najbezpieczniejszymi okręgami były w tym czasie: Okręg IX PP Tarnopolski, odpowiednio: 12 172 i 12 104 oraz Okręg PP Nowogródzki: 1790 zameldowanych przestępstw przy 1678 wykrytych. Łącznie we wszystkich szesnastu Okręgach PP zameldowano 134 259 przestępstw a wykryto 128 937²⁸.

Przestępczość w Okręgu Wileńskim w latach 1922–1924 (stan na styczeń)

rok	przestępstwa zameldowane	przestępstwa wykryte
1922	1234	1093
1923	2729	2134
1924	3894	3655

Źródło: AAN w W-wie, KGPP, sygn. 1154, 1156, 1157

Stałe niebezpieczeństwo kresów wschodnich działalnością antypaństwową oraz dywersyjną skłaniało miejscową policję do wyczerpanej pracy. W październiku 1922 r. kierownikiem wileńskiej defensywy był Kawecki. W okresie tym przeprowadzono wiele ważnych dochodzeń mających na celu ujawnienie wrogiej działalności organizacji antypaństwowych. Przykładowo, w sierpniu 1922 r. poszukiwani byli szpiedzy Mendel Markiewicz i Abram Goldber, oskarżeni o kupno tajnych rozkazów dowództwa 19 dywizji. W listopadzie 1922 r. wszczęto poszukiwania za Izaakiem vel Borysem Alperem, członkiem komunistycznej jaczajki oraz pracownikiem Osobowo Otdieła w Wilnie w 1919 r. Częstym zjawiskiem były poszukiwania uciekinierów, np. w październiku 1922 r. z Etapu Urzędu Emigracyjnego w Mołodecznie, gdzie odsiadawali kwarantannę żołnierze Armii Rosyjskiej, zbiegło kilka osób²⁹.

Dużym osiągnięciem wileńskiej policji było zdobycie klucza do szyfru komunistycznego „Gaderilopu”. Według poufnych informacji, jedna

²⁸ AAN, Komenda Główna Policji Państwowej w Warszawie (dalej KGPP), sygn. 1157.

²⁹ AAN, KW PP w Wilnie, sygn. 3.

z organizacji komunistycznych, do której należała również grupa Litwinów, posługiwała się w swoich kontaktach tzw. szyfrem „Gaderilopu”. Sposób porozumiewania się był następujący: wyraz „gederilopu” służył jako klucz, litery z tego wyrazu były zamieniane nawzajem tzn. jeżeli w słowie występowała litera „a” pisano zamiast niej literę „g”, natomiast jeżeli potrzebna była litera „g” posługiwano się literą „a”. Zamiast litery „d” pisano „e”, a w miejsce litery „e” wpisywano „d” itd. Przesławiano tylko litery występujące w wyrazie „gaderilopu”. Jeżeli w potrzebnym słowie pojawiała się litera, której nie było w wyrazie „gaderilopu” np. „w” wówczas pisano właściwą bez żadnych zmian³⁰.

Statystyka przestępstw za 1931 r. w województwie wileńskim

przestępstwo	ogólna liczba	przestępstwa wykryte
Rabunki	11	5
Morderstwa	35	1
Podpalenia	70	34
Kradzież koni	51	31
Kradzież z włamaniem	243	99
Oszustwa	330	17
Zamachy na urzędy kolejowe	12	5

Źródło: AAN, KW PP w Wilnie, sygn. 1

W lipcu 1926 r. funkcjonariusze wileńskiej policji ustalili, że Anna Dziemidowicz zamieszkała w Lewiszkach koło Sumieliszek była stałą konfidentką wywiadu litewskiego na terenie Polski. Za dostarczane informacje wynagradzana była kwotą od 1200 do 1500 litów. Posiadała dowód osobisty wydany przez starostwo wileńskie w 1922 lub 1923 r., którym posługiwała się na terenie RP. Ostatni raz przebywała w Polsce w maju, jeżdżąc z Warszawy do Dębina, Lublina, Grodna i Wilna, przeważnie w towarzystwie osób wojskowych³¹.

³⁰ AAN, KW PP w Wilnie, sygn. 3, Pismo KPP Okręgu Wileńskiego do Wydziału V KG PP Wydział z 2 grudnia 1925 r.

³¹ AAN, KW PP w Wilnie, sygn. 3, Pismo KW PP w Wilnie z 17 lipca 1926 r.

Obsada personalna PP Okręgu XVI wileńskiego w grudniu 1930 r.

KWPP w Wilnie	inspektor Wiktor Ludwikowski
Zastępca KWPP w Wilnie	podinspektor Eugeniusz Konopka
Naczelnik Urzędu Śledczego	nadkomisarz Korneliusz Disterhoff
Komendant PP m. Wilna	podinspektor Leon Izdorczyk
Komendant PP wileńsko-trocki	komisarz Aleksander Dubowski
Komendant PP oszmiańskiego	podkomisarz Ryszard Nowohoński
Komendant PP święciańskiego	komisarz Władysław Hołowko
Komendant PP brasławskiego	podkomisarz Jan Gadejski
Komendant PP dziśnieńskiego	podkomisarz Stanisław Janowski
Komendant PP wilejskiego	komisarz Franciszek Najdowski
Komendant PP postawskiego	podkomisarz Bolesław Bartoszewicz
Komendant PP mołodeckiego	aspirant Władysław Michalak
Komisarz przy KPP m. Wilna	aspirant Józef Rust
Komendant Rezerwy PP	komisarz Lucjan Matysiewicz

Źródło: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Wilnie, sygn. 1.

Współpraca Policji Państwowej z władzami wojskowymi na terenie całego województwa układała się dobrze. Ścisłe współdziałanie zauważyć można było w powiatach mołodeckim i wilejskim. Koordynacja działań przynosiła spodziewane wyniki, albowiem w 1930 r. w wymienionych powiatach wyeliminowano kilka bardzo poważnych afer szpiegowskich. W pozostałych, np. w powiecie dziśnieńskim, choć współpraca Policji Państwowej z Korpusem Ochrony Pogranicza była utrzymywana, to nie przynosiła podobnych rezultatów. Poważnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi działalności wyrotowej były tzw. przeprawy graniczne, przez które przedostawali się na teren Polski wysłannicy z ZSRR oraz innych państw, a także nielegalna literatura. Mimo podjętych zdecydowanych kroków w tej kwestii, zwalczanie tego procederu nie dawało pożądanych rezultatów³².

³² AAN, KW PP w Wilnie, sygn. 1, Protokół odprawy KP i kierowników Komisariatów PP woj. wileńskiego w dniach 19–20 grudnia 1930 r. w lokalu KWPP w Wilnie przy ul. Ostrobramskiej 6.

W umundurowaniu policjantów można było spotkać kilka niedokładności. Niżsi funkcjonariusze PP nosili dystynkcje różnej wielkości i kształtu, numerki na czapkach i naramiennikach miały nieprzepisowe wymiary (na czapkach 2 cm, na naramiennikach 2,5 cm). Czapki posiadały zbyt długie daszki, a na mankietach rękawów znajdowały się niepotrzebne guziki. Przeszkodą w dostosowaniu się do regulaminowych ubiorów był brak w miastach powiatowych dostatecznych zapasów wszelkiego typu umundurowania. W związku z tym funkcjonariusze zmuszeni byli, często we własnym zakresie, zaopatrywać się w Wilnie³³.

Powszechnym zjawiskiem wśród niższych funkcjonariuszy PP była nieznajomość konstrukcji broni. Policjanci nie umieli należycie dbać o służbową broń (konserwacja), efektem czego były powszechne awarie w najmniej przewidywalnych momentach. Na niektórych posterunkach brak było pieczętek lakowych. Nagminnym zjawiskiem na policyjnych posterunkach było nieuregulowanie zegarków podczas codziennej zbiórki. Przykładowo, na jednym z posterunków szeregowy przebywał na służbie bez legitymacji i zegarka³⁴.

Służba śledcza stanowiła jeden z wyspecjalizowanych pionów Policji Państwowej. Już w ustawie o Policji Państwowej zaznaczono, że „na cele urzędów śledczych stoją naczelnicy policji śledczej, podlegli komendantom okręgu”. Rozkazem KG PP z 3 listopada 1919 r. służbę śledczą uznano za integralną część Policji Państwowej. Ostatnim etapem tworzenia struktur policji śledczej była jej organizacja w okręgu wileńskim. Na podstawie rozporządzenia dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych z 26 lutego 1921 r. powołano do życia Urząd Policyjnośledczy w Wilnie oraz kilka ekspozytur I, II i III rzędu na prowincji³⁵. W 1924 r. zorganizowano we wszystkich komendach okręgowych referaty kryminalne w miejsce urzędów śledczych. Kierownikiem policji kryminalnej w Okręgu XVI wileńskim był Jan Janczewski³⁶.

Rozporządzeniem z 6 maja 1927 r., zlikwidowano Policję Polityczną. W dniu 6 maja 1927 r. minister spraw wewnętrznych powołał Urzędy Śledcze przy wszystkich szesnastu Wojewódzkich Komendach PP oraz w Warszawie. Jednocześnie utworzono na terenie całego kraju 41 Wydziałów Śledczych (32 przy Powiatowych Komendach PP, w tym dwa w wo-

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Art. 7 Ustawy o Policji Państwowej z dnia 24 lipca 1919 r., *Dziennik Praw Państwa Polskiego* 1919, nr 61, poz. 363; A. Misiuk, op. cit., s. 288–289, 293.

³⁶ A. Misiuk, op. cit., s. 299; M. Mączyński, op. cit., s. 49.

jewództwie wileńskim: święciański i wilejski) oraz 9 przy Miejskich Komendach PP w: Łodzi, Lwowie, Poznaniu, Bydgoszczy, Gnieźnie, Toruniu, Grudziądzu oraz Wilnie. Władzę w Urzędach Śledczych sprawowali naczelnicy, którzy pełnili równocześnie funkcję zastępcy komendanta wojewódzkiego w sprawach służby kryminalnej. Istniało dwóch zastępców naczelnika Urzędu Śledczego: jeden ds. kryminalnych, drugi ds. politycznych. Cały urząd nieoficjalnie dzielił się na dwa samodzielne działy: kryminalny oraz polityczny³⁷. Mimo bardzo dużych kosztów, dążono do tworzenia nowych wydziałów śledczych. W latach 1927–1939 powołano 20 nowych wydziałów. W 1928 r. w województwie wileńskim powstały wydziały w Głębokim i Mołodecznie, a w 1931 r. w Święcianach. W grudniu 1933 r. kadra służby śledczej Okręgu XVI wileńskiego liczyła 15 oficerów oraz 123 szeregowych³⁸. W 1927 r. naczelnikiem wojewódzkiej policji śledczej w Okręgu XVI wileńskim był Korneliusz Disterhoff³⁹.

W latach 1927–1939 tylko służbę śledczą nie dotknęły istotniejsze przekształcenia, dążono jedynie do ulepszania funkcjonującej struktury:

- zrezygnowano z tworzenia autonomicznych działów w ramach jednolitego korpusu policyjnego (policja polityczna, śledcza lub graniczna);
- w 1928 r. kierownictwo policji zaczęło prowadzić politykę określaną potocznie jako „uśledczenie” policji;
- od 1928 r. zaczęto angażować policję mundurową do wykonywania zadań z zakresu służby śledczej i politycznej;
- powszechnym zjawiskiem było obejmowanie przez funkcjonariuszy policji kryminalnej stanowisk komendantów posterunków oraz kierowników komisariatów;
- funkcjonariuszy służby mundurowej kierowano na śledcze kursy szkoleniowe⁴⁰.

Po 1926 r. funkcję naczelników urzędów śledczych w Okręgu XVI wileńskim pełnili:

- Korneliusz Disterhoff (1927–1931);
- Jan Szafranski (1931–1932);

³⁷ A. Misiuk, op. cit., s. 303, 305–307; patrz też: Pismo Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 8 października 1926 r. w sprawie likwidacji policji politycznej, [w:] A. Misiuk, A. Pełoński, *Organizacja instytucji policyjnych II Rzeczypospolitej 1918–1926. Wybór źródeł i dokumentów*, Szczytno 1992, s. 328–330; M. Mączyński, op. cit., s. 79–80.

³⁸ A. Misiuk, op. cit., s. 317, 321.

³⁹ A. Misiuk, op. cit., s. 304; M. Mączyński, op. cit., s. 98.

⁴⁰ A. Misiuk, op. cit., s. 305–307.

- Hugon Zemler (1934–1936);
- Kazimierz Billewicz (1936);
- Konstanty Worono (1936–1939)⁴¹.

Liczba funkcjonariuszy PP Okręgu XVI wileńskiego (wg stanu na 1 stycznia)

ROK	liczba
1928	1964
1930	1947
1935	1319
1938	1370

Źródło: M. Mączyński, *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej*, Kraków 1997, s. 150.

Sytuacja kadrowa w Okręgu Wileńskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego ulegała częstym zmianom. Według danych z 1923 r. liczba funkcjonariuszy PP na terenie Wileńszczyzny wynosiła łącznie 2849 funkcjonariuszy, w tym 57 wyższych, 2602 niższych mundurowych oraz 190 niższych niemundurowych. W 1923 r. w Okręgu Wileńskim działało 181 posterunków PP, dawało to 6 posterunków na 1000 km² oraz 18 na 100 000 osób⁴². Dwa lata później na obszarze tym, zamieszkanym przez 983 tys. mieszkańców, służbę odbywało 2809 funkcjonariuszy. Na jednego policjanta przypadało 10 km² oraz 350 mieszkańców. W 1928 r. na jednego funkcjonariusza PP przypadało 685 osób⁴³. Biorąc pod uwagę służbę defensywną, w styczniu 1923 r. w całym kraju pełniło służbę 928 funkcjonariuszy, tym 718 niższych. W Okręgu XVI wileńskim liczba ta wynosiła 38 osób. W czerwcu 1925 r. we wszystkich okręgach zatrudnionych było 654 podoficerów służby politycznej, a więc o 64 mniej niż w czasie istnienia defensywy politycznej. W Okręgu XVI wileńskim tego rodzaju służbę pełniło 65 funkcjonariuszy⁴⁴.

Podjęta przez rząd Władysława Grabskiego polityka oszczędnościowa dotknęła również Policję Państwową. Z Policji w pierwszej kolejności zwalniano funkcjonariuszy mających kary dyscyplinarnie oraz nie nadających się do tego rodzaju służby. Politykę zmniejszania stanu osobowego PP

⁴¹ Ibidem, s. 316.

⁴² M. Mączyński, op. cit., s. 63, 66.

⁴³ A. Misiuk, op. cit., s. 79–80.

⁴⁴ Ibidem, s. 263, 272–273.

kontynuowano w 1926 r. Zgodnie z zarządzeniem MSW od 15 marca zadania ochrony granicy wschodniej na odcinku litewskim i łotewskim, dotąd strzeżonym przez PP, przejęły oddziały Korpusu Ochrony Pogranicza. Doprowadziło to do redukcji etatów, bowiem ubyło 41 stanowisk wyższych i 2430 niższych funkcjonariuszy PP. W lutym 1926 roku w całym kraju zwolniono 922 policjantów, z czego w wileńskim Okręgu XVI PP 93 funkcjonariuszy. Kolejna redukcja stanu osobowego w lipcu objęła 47 osób⁴⁵.

Kadra PP w powiatach okręgu wileńskiego w 1934 r.

rejon	liczba policjantów
KW PP w Wilnie	42
Miasto Wilno	490
Powiat Wilno	163
Powiat Oszmiany	92
Powiat Święciany	135
Powiat Brasław	109
Powiat Postawy	84
Powiat Głębokie	130
Powiat Wilejka	95
Powiat Mołodeczno	85
Razem	1425

Źródło: A. Misiuk, *Policja Państwowa 1919–1939*, Warszawa 1996, s. 249.

Wprowadzone ograniczenia budżetowe oraz problemy ze skompletowaniem kadry wykładowców (minimum czterech) sprawiły, że w niektórych okręgach dopiero w 1921 r. zaczęto organizować instytucje szkoleniowe policjantów. W 1924 r. kierownikiem okręgowej szkoły przodowników w Wilnie był T. Birecki. Biorąc pod uwagę stan przygotowania zawodowego z zakresu służby policyjnej, największy poziom reprezentowali funkcjonariusze z okręgów: lwowskiego, stołecznego, stanisławowskiego, kieleckiego oraz krakowskiego. Natomiast najniżej oceniani byli policjanci z okręgów: białostockiego, poleskiego, poznańskiego, pomorskiego i wileńskiego⁴⁶.

⁴⁵ Ibidem, s. 72–74.

⁴⁶ Ibidem, s. 171–173.

Proces kształtowania się struktur policyjnych w Okręgu Wileńskim przebiegał w specyficznych warunkach. Panujące rozprężenie w sferze bezpieczeństwa wznagało trudną codzienną rzeczywistość. W okresie tym na terenie Litwy Środkowej notowano wiele przestępstw i rozbojów. Początkowe problemy w zaopatrzeniu i umundurowaniu funkcjonariuszy starano się w miarę możliwości szybko usuwać. Okręg Wileński nieustannie zagrożony był działalnością antypaństwową i dywersyjną ze strony wschodniego sąsiada. W związku z tym Policja Państwowa włączona została w system ochrony granic wschodnich, a w późniejszych latach, po przejściu tego zadania przez Korpus Ochrony Pogranicza, współpracowała z tym rodzajem służby. Systematyczny rozwój organizacyjny oraz wzrost liczby funkcjonariuszy spowodował, że w pierwszej połowie lat 20-tych Okręg Wileński wraz z Okręgami PP Tarnopolskim, Nowogródzkim i Poleskim należał do najbezpieczniejszych regionów w II Rzeczypospolitej.

Krzysztof Halicki (Bydgoszcz – Toruń)

Organizacja i funkcjonowanie Policji Państwowej w Okręgu Wileńskim w okresie międzywojennym – zarys problematyki

W okresie walki o granice II Rzeczypospolitej zagadnienie przynależności państwowej ziemi wileńskiej stało się powodem konfliktu polsko-litewskiego. Istotnym elementem, wpływającym na zaangażowanie się państwa polskiego w walkę o Wilno, było przywiązanie uczuciowe do Wilna części społeczeństwa, w tym oczywiście Józefa Piłsudskiego. W drugiej połowie 1918 r. na terenie Wileńszczyzny znacznie skomplikowała się sytuacja polityczno-wojskowa. Cały czas na tym obszarze stacjonowały wojska niemieckie. Ludność litewska otwarcie głosiła chęć posiadania niepodległego państwa. Dodatkowo, wraz z odwrotem armii niemieckiej, zbliżały się do Wilna oddziały bolszewickie, co powodowało aktywizację sił komunistycznych na tym terenie. W tak poważnej sytuacji działał polski ruch niepodległościowy na Wileńszczyźnie¹.

Na terenach Litwy i Białorusi, przy poparciu niemieckich wojsk okupacyjnych, powstawały lokalne rządy. Od października 1918 r. funkcjonowała Republika Litewska kierowana przez tymczasowe przedstawicielstwo Litwinów – Tarybę². W wyniku ewakuacji wojsk niemieckich, Rosja

¹ A. Misiuk, *Policja Państwowa 1919-1939 powstanie organizacji kierunku działania*, Warszawa 1996, s. 42.

² Taryba, Litewska Rada Państwowa, istniała od września 1917 r. do maja 1920 r. Na jej czele stał A. Smetona. W dniu 16 lutego 1918 r. proklamowano niepodległość Litwy (czego początkowo nie uznali Niemcy; dopiero 3 listopada wyrazili zgodę na powołanie litewskiego rządu). W czerwcu 1918 r. Taryba ogłosiła Litwę monarchią (i zaprosiła na tron księcia wirtemburskiego Wilhelma von Urach), z czego zrezygnowano jesienią 1918 r. Rada

po wypowiedzeniu traktatu brzeskiego rozpoczęła działania bojowe. Ludność polska zorganizowała Komitet Obrony Kresów i przystąpiła do tworzenia Samoobrony Litwy i Białorusi. Jednostki polskie pod dowództwem gen. Władysława Wejtki, na krótko (1–5 stycznia 1919 r.) opanowały Wilno, zapewniając w mieście porządek i bezpieczeństwo publiczne. Jednak już 5 stycznia 1919 r. do miasta wkroczyły oddziały rosyjskie³. W Wilnie powołano Litewską Radę Komisarzy Ludowych z Vincasem Mickieviciusem-Kapsukasem na czele. W dniu 27 lutego 1919 r. działające na Litwie i Białorusi władze połączyły się, tworząc Litewsko-Białoruską Socjalistyczną Republikę Rad. Wojska polskie zgrupowane na Froncie Litewsko-Białoruskim pod komendą gen. Stanisława Szeptyckiego podjęły kontrofensywę w połowie lutego. Zaciekły opór oddziałów Armii Czerwonej nie powstrzymał natarcia gen. Antoniego Listowskiego, które doprowadziło w marcu 1919 r. do zajęcia przez Polaków Pińska. W połowie kwietnia 1919 r. wojska polskie przeszły do zdecydowanych działań zaczepnych. Kawaleria ppłk. W. Beliny-Prażmowskiego zapuściła ryzykowny, 100-kilometrowy zagon i 19 kwietnia opanowała Wilno, utrzymując miasto do przybycia trzech batalionów piechoty gen. E. Rydza-Śmigłego⁴.

Po wkroczeniu wojsk polskich do Wilna, Józef Piłsudski wydał odezwę do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, w której zapowiedział wprowadzenie Zarządu Cywilnego z Jerzym Osmołowskim na czele⁵.

powołała dwa gabinety – pierwszy pod przewodnictwem A. Voldemarasa (3 XI 1918 r.), a po jego wyjeździe za granicę drugi, pod przewodnictwem M. Sleževičiusa (26 XII 1918 r.). Organizowała aparat państwowy na Litwie, w kwietniu 1919 r. powołała Smetonę na prezydenta państwa. Taryba przestała działać po wyborach do Sejmu Ustawodawczego Litwy.

³ Samoobrona Litwy i Białorusi – polskie ochotnicze formacje wojskowe, utworzone jesienią 1918 r., mające za zadanie włączenie obszarów Wileńszczyzny, Mińszczyzny i Grodzieńszczyzny do Rzeczypospolitej. W dniu 8 grudnia 1918 r. komendantem Samoobrony Litwy i Białorusi został gen. Władysław Wejtko, który zaczął formować dwa pułki: Na Wileńszczyźnie (pod dowództwem ppłk. W. Zubrzyckiego) oraz na Grodzieńszczyźnie (gen. S. Mokrzecki). Formacje te w dniu 29 grudnia 1918 r. wcielone zostały do WP. Utworzone oddziały (pułk piechoty i pułk ułanów) 1 stycznia 1919 r. zajęły Wilno. Po zajęciu miasta przez Rosjan w dniu 5 stycznia, formacje te dotarły do Łap, gdzie zostały wcielone (ponad 2 tys. żołnierzy) do Dywizji Litewsko-Białoruskiej Wojska Polskiego.

⁴ J. Osica, *Walka o granice II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej*, praca zbiorowa pod red. A. Garlickiego, Warszawa 1986, s. 58–60; A. Misiuk, op. cit., s. 42–43; W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1914–1945*, Warszawa 2003, s. 65–66; szerzej: *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe*, red. A. Koryn, Warszawa 1991; M. Wrzosek, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918–21*, Warszawa 1992; B. Skaradziński, *Polskie lata 1919–1920*, t. 1–2, Warszawa 1993.

⁵ Odezwa J. Piłsudskiego do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w sprawie powołania Zarządu Cywilnego Ziemi Wileńskiej; Wilno, 22 kwietnia 1919 r., [w:]